

‘Deze hertaling van Max Havelaar ademt volledig de geest van het oorspronkelijke boek. Zo zou Multatuli hebben geschreven als hij nu had geleefd.’

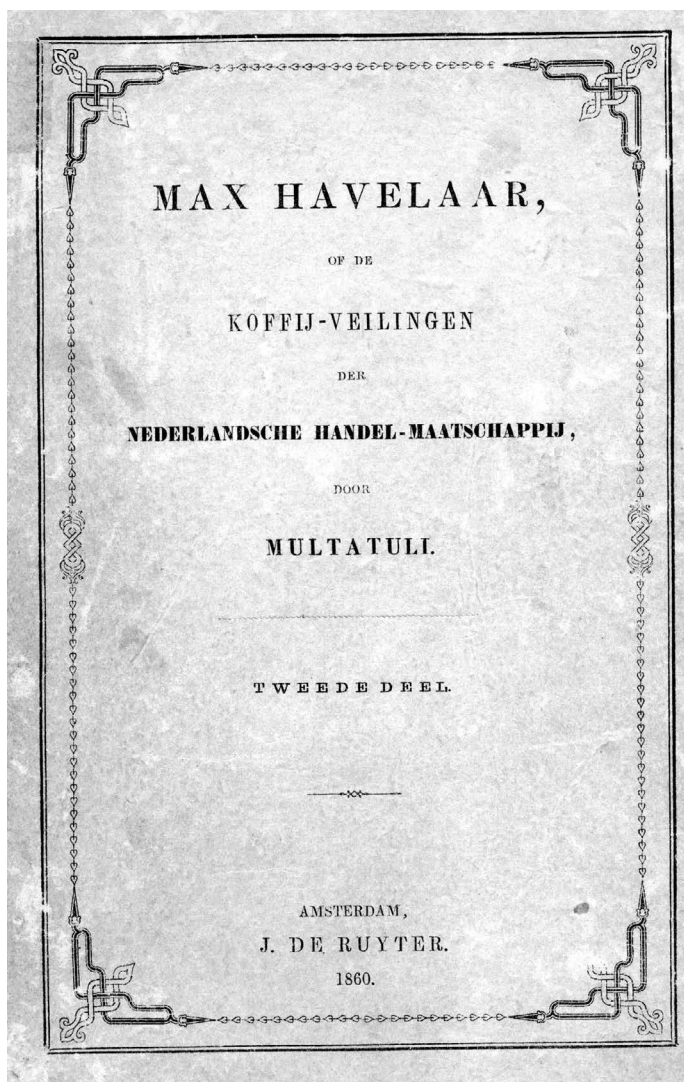
Dik van der Meulen, auteur van de biografie *Multatuli, leven en werken van Eduard Douwes Dekker* (2002),
winnaar van de AKO-literatuurprijs 2003

‘Deze hertaalde uitgave maakte het boek voor ons (toen zeventienjarigen) toegankelijker. Nadat alles bezonken was en we het besproken hadden, beseften we meer en meer waarom dit zo’n groots en historisch belangrijk boek is. Zeker voor wie de wereld van vandaag een beetje wil begrijpen.’

Jongensleesclub Nescio

‘Er ligt een vroege druk van de Max Havelaar in een vitrine van het Rijksmuseum. Terecht natuurlijk! Het is een monument van een boek. Deze hertaling nodigt nieuwe generaties uit: lees dat boek! Heel goed dat de rilling die de Max Havelaar in 1860, volgens een Kamerlid, door het land deed gaan, dankzij deze bewerking nog steeds gevoeld kan worden.’

Harm Stevens, conservator Nederlandse geschiedenis, Rijksmuseum Amsterdam,
publicist over voormalig Nederlands-Indië

Omslag van de eerste druk van *Max Havelaar*, mei 1860.
Het boek verscheen in twee banden.

MAX HAVELAAR

OF DE KOFFIEVEILINGEN
VAN DE NEDERLANDSE HANDELMAATSCHAPPIJ

door

MULTATULI

hertaald en bewerkt door

Gijsbert van Es

WERELDBIBLIOTHEEK

Deze editie van *Max Havelaar*, in 2010 verschenen bij NRC Boeken, is hertaald en bewerkt door Gijsbert van Es, gebruikmakend van de door Multatuli herziene editie uit 1875, die hij in 1881 heeft gewijzigd en aangevuld. (De passage op pagina 237–238, de vragen van Frits aan dominee Wawelaar, stamt uit de editie van 1860.)

Eerste druk 2010
Vijfentwintigste druk 2025

© 2010 Gijsbert van Es

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

Boekverzorging Sander Pinkse Boekproductie
Eindredactie Mirthe Berentsen en Nico Klein

NUR 301

ISBN 9789028454194

www.wereldbibliotheek.nl

Wereldbibliotheek maakt deel uit van Park Uitgevers

VOORWOORD

Kennismaken met Max Havelaar

‘De beste Nederlandstalige roman aller tijden.’ Vaak is dit gezegd en geschreven over Multatuli’s meesterwerk *Max Havelaar, of de koffieveilingen van de Nederlandse Handelsmaatschappij*.

Een literair monument, bijzonder, meespelend. Maar ook: soms lastig te begrijpen voor nieuwe generaties lezers. Deze inleiding helpt hen op weg.

Wat maakt *Max Havelaar* bijzonder?

Ten eerste: het is prachtig geschreven, met een verrassende compositie (opbouw) van de twintig hoofdstukken.

Ten tweede: het leert veel over Nederland en de kolonie Nederlands-Indië omstreeks 1860, het jaar waarin *Max Havelaar* verscheen.

Wat maakt de opbouw bijzonder?

Er zijn verschillende vertellers (perspectieven), met elk een eigen schrijfstijl. En dat niet alleen. Het boek bevat ook aparte verhalen, naast de verhalen over de hoofdpersonen. In de literatuur heet dit: een raamvertelling. Verderop meer hierover.

Wie is Max Havelaar?

Hij is de hoofdpersoon, wiens belevenissen deels waar gebeurd zijn. Althans, schrijver Eduard Douwes Dekker (1820–1887) verwerkt in de personage Max Havelaar wat hij zelf in Nederlands-Indië (nu Indonesië) heeft meegemaakt in 1856 en eerder. Hij beschrijft Havelaar als een gulle man met een sterk gevoel voor rechtvaardigheid, om de sympathie van de lezers voor zichzelf te winnen.

Tegenover Max Havelaar staat de figuur Batavus Droogstoppel. Hij is een Amsterdamse makelaar (bemiddelaar) in de koffiehandel. Zijn karakter wordt afgeschilderd als dat van een hypocriete geldwolf.

Droogstoppel ontmoet in Amsterdam een vage kennis, die hij de naam Sjaalman geeft. Pas later in het boek wordt duidelijk dat dit dezelfde persoon is als Max Havelaar.

Waarom luidt de ondertitel: ‘Of de koffieveilingen van de Nederlandse Handelmaatschappij?’

Deze ondertitel was bedoeld om lezers te trekken die geïnteresseerd waren in de koloniale handel. De Nederlandse Handelmaatschappij was de naam van een staatsbedrijf dat hieraan veel geld verdiende.

In feite was de ondertitel een valstrik, want het boek gaat niet of nauwelijks over koffiehandel. Juist kooplieden, die rijk werden door uitbuiting van de bevolking in Nederlands-Indië, moesten ingepeperd krijgen hoe kwalijk de koloniale praktijken waren.

Waarom koos Eduard Douwes Dekker voor de schrijversnaam Multatuli?

Met deze naam zette Douwes Dekker de toon voor het boek. Multatuli is Latijn voor: ‘Ik heb veel gedragen.’ De schrijver bedoelde hiermee te zeggen dat hij veel ellende had meegemaakt, toen hij opkwam voor arme mensen in

Nederlands-Indië. Zelf werkte hij hier als ambtenaar voor de regering. Over de uitbuiting van de bevolking diende hij bij zijn bazen een klacht in, maar die steunden hem niet. Toen nam hij ontslag, wat hem zelf straatarm maakte.

Waarom schreef Multatuli een roman over het conflict met zijn bazen?

Hij wilde bij zoveel mogelijk mensen alarm slaan over uitbuiting in Nederlands-Indië. Hij schatte in dat het brede publiek eerder een roman zou lezen dan een feitelijk verslag over onrecht.

Had Multatuli gelijk: waren zijn lezers geschokt door dit boek?

Ja, het veroorzaakte in 1860 veel ophef. Recensies verschenen in talloze kranten en tijdschriften, wat de verkoop flink aanjoeg. Multatuli kreeg vooral lof voor de stijl en opbouw van zijn boek. Maar er was ook veel kritiek, met name van recensenten die de roman chaotisch vonden, met sterk overdreven verhalen.

Leden van de Tweede Kamer begrepen maar al te goed wat Multatuli met zijn *Max Havelaar* aan de kaak wilde stellen. 'Er is de laatste tijd een zekere rilling door het land gegaan, veroorzaakt door een boek', sprak een Kamerlid in september 1860. De grote vraag was: maakten Nederlanders zich schuldig aan koloniale uitbuiting of niet?

Werd de bevolking in Nederlands Indië inderdaad uitgebuit?

Ja, en zeker wanneer je dit beoordeelt met de maatstaven van nu. De meeste 'Indiërs' waren arme landbouwers, die verplicht waren een deel van hun oogst aan de Nederlanders af te staan, zonder hiervoor een cent betaald te krijgen. Dit zogenoemde Cultuurstelsel maakte de Nederlanders

(zowel kooplieden als de Staat) schatrijk. Bovendien werden veel zogenoemde inlanders (de plaatselijke bevolking) misbruikt door hun eigen, lokale machthebbers. Ook zij dwongen de bevolking onbetaald voor hen te werken.

Kwam er een einde aan deze uitbuiting door Multatuli's boek?

Het omstreden Cultuurstelsel werd in 1870 afgeschaft, maar een direct verband met de verschijning van *Max Havelaar* (in 1860) was er niet. De discussie over uitbuiting liep al langer en zou ook door andere oorzaken decennialang gevoerd blijven worden. Voor de bevolking van Nederlands-Indië verbeterde er langzaamaan wel wat, maar veel misstanden zouden blijven bestaan totdat Indonesië in 1949 onafhankelijk werd.

Welke verhalen bevat het boek nog meer, behalve die over Havelaar en Droogstoppel?

Hoofdstuk 17 vertelt het op zichzelf beroemd geworden 'Verhaal van Saïdja en Adinda', een hartverscheurende liefdesgeschiedenis. Het begint rooskleurig en eindigt diep tragisch. Door deze 'kleine' geschiedenis kan de lezer zich echt inleven in het grote verhaal van uitbuiting en geweld, met weerloze mensen als slachtoffers. Niet voor niets is dit een van de laatste onderdelen van het boek – als stilte voor de storm, als opmaat voor drie woedend geschreven slothoofdstukken.

Multatuli voegde meer losse onderdelen toe aan zijn boek, waaronder het verhaal 'De Japanse Steenhouwer' (in hoofdstuk 11), enkele gedichten en een bladzijden lange (tamelijk absurde) opsomming van nooit verschenen artikelen, die bekend is geraakt als 'Het pak van Sjaalman' (hoofdstuk 3). Bijzondere vermelding verdient Max Havelaars Toespraak tot de Hoofden van Lebak (hoofdstuk 8).

Multatuli verwoordt hierin zijn visie op wat volgens hem goed bestuur behoort te zijn.

Al deze onderdelen dragen bij aan het verrassende en vernieuwende karakter van dit boek. Ze laten zien hoe veelzijdig het schrijverstalent van Multatuli was.

Tot welk literair genre behoort Max Havelaar?

Het boek is uniek in z'n soort en daardoor moeilijk te plaatsen tussen de andere romans die zijn verschenen in de 19de eeuw. Multatuli speelde in dit boek met verschillende vormen, waarmee hij de schrijfstijl van andere auteurs uit zijn tijd hier en daar ook wel belachelijk maakte.

Dit geldt met name in de hoofdstukken waarin Batavus Droogstoppel aan het woord komt. Deze stijl past in de traditie van de romantiek, met teksten vol vaderlandsliefde en christelijke braafheid.

Bloedserieus is Multatuli in zijn hoofdstukken over Max Havelaar (en dus over zichzelf). Hierin komt de literaire stroming na de romantiek tot uiting: het realisme, waarin schrijvers zich krachtig uitspreken tegen sociaal onrecht.

Multatuli is, wat dit betreft, wel vergeleken met de Amerikaanse schrijfster Harriet Beecher Stowe, auteur van het beroemde boek *De hut van Oom Tom* (1852), dat bijdroeg aan de afschaffing van de slavernij in de Verenigde Staten.

Waarom is dit boek hertaald?

In 1860 gold *Max Havelaar* als een helder en toegankelijk geschreven boek. Het benaderde de alledaagse spreektaal van die tijd. De schrijftaal in kranten, tijdschriften en boeken was toen veel plechtiger en wolliger, met hele lange zinnen en ingewikkelde redeneringen.

Maar (de Nederlandse) taal verandert voortdurend. Met name jongere lezers zijn gewend aan 'snellere' teksten. Veel

woorden die algemeen bekend waren in de 19de eeuw zijn nu onduidelijk.

Om die reden werd *Max Havelaar* amper nog gelezen door scholieren, als onderdeel van de (verplichte) lessen in Nederlandse literatuur. Door deze hertaling is hierin verandering gekomen. Sinds 2010, toen deze editie voor het eerst verscheen, staat dit boek weer op de leeslijst van duizenden scholieren, met name in de bovenbouw van havo en vwo.

Hertalen – mag dat zomaar?

Een juridisch antwoord luidt: ja, dat mag, zodra een schrijver zeventig jaar, of langer geleden, gestorven is. Dan geldt het zogenoemde auteursrecht niet meer. (Multatuli stierf in 1887.)

Een andere vraag is of deze hertaling recht doet aan de oorspronkelijke versie en de bedoelingen van de schrijver? Dit is een vraag die alleen te beantwoorden valt door mensen die de 19de eeuwse versie van Max Havelaar goed kennen. Immers, alleen zij kunnen een vergelijking maken tussen de oude en deze nieuwe editie.

Zoals dit boek in 1860 omstreden was, zo is deze hertaling dat in zekere zin ook wel. Met name schrijvers en recensenten hebben er schande gesproken dat er is gemorrelt aan het literaire kunstwerk van Multatuli. Een hoogleraar en Multatuli-kenner, Hans van den Bergh (1932–2011), zei hierover in een tv-programma: ‘Deze hertaling is net zo lelijk als de Nachtwacht van Rembrandt op een koektrommel.’

Positieve reacties daarentegen kwamen en komen van leraren Nederlands. Zij maken mee dat Max Havelaar weer volop wordt gelezen, begrepen en besproken door nieuwe generaties leerlingen.

Wat Multatuli zelf zou hebben geoordeeld, laat zich

raden. Zijn antwoord staat in de slotalinea's van *Max Havelaar*, en dus óók van deze hertaling:

‘Ja, ik zal gelezen worden!

Als dit doel bereikt is, zal ik tevreden zijn. Want het was me niet te doen om mooi te schrijven. Ik wilde zó schrijven dat het werd gehoord. En, zoals iemand die roep ‘houdt de dief!’ roept zich weinig aantrekt van de stijl van zijn geïmproviseerde toespraak, zo laat het mij ook volstrekt koud hoe men de manier zal beoordelen waarop ik mijn ‘houd de dief’ heb uitgeschreeuwd.

“Het boek is bont... Het tempo wisselt te sterk... Effectbejag... de stijl is slecht... De schrijver is onervaren... Geen talent... Geen structuur...”

Goed, goed, alles goed! Maar... DE JAVAAN WORDT MISHANDELD!’

Gijsbert van Es,
Leiden 2025

WIE IS WIE?

Max Havelaar, assistent-resident in Lebak, district van de provincie Bantam (West-Java). Eduard Douwes Dekker vervulde deze functie tussen januari en april 1856. Multatuli ('Ik heb veel gedragen'), de schrijversnaam van Douwes Dekker, gaf zijn romanfiguur Max Havelaar een sterk autobiografisch karakter.

Tine, echtgenote van Max Havelaar, moeder van Max jr.; gemodelleerd naar Douwes Dekkers vrouw, Everdine Huberte barones van Wijnbergen.

Batavus Droogstoppel, Amsterdamse koopman, 'makelaar in koffie [bemiddelaar tussen koffiehandelaren], Lauriergracht N° 37'; getrouwd, zoon Frits, dochter Marie.

Sjaalman, spotnaam voor Havelaar, verzonnen door Droogstoppel. Het 'pak van Sjaalman', met zo'n tweehonderd artikelen, vormt de basis van de verhalen over Havelaar in Nederlands-Indië.

Ernest Stern, de schrijver van de verhalen uit Nederlands-Indië, zoon van een zakenrelatie van Droogstoppel in Hamburg, stagiair op Droogstoppe's makelaarskantoor.

De Adipati, (Maleis voor) de regent van Lebak, die in het boek bij zijn echte naam wordt genoemd: de adellijke heerser Karta Nata Negara, regent tussen 1837 en 1865.

Slijmering, resident (hoge Nederlandse ambtenaar) van de provincie Bantam, waarvan Lebak een district is. Eduard Douwes Dekker had in 1856 een conflict met resident C.P. Brest van Kempen.

De gouverneur-generaal, de hoogste Nederlandse gezagsdrager in Nederlands-Indië. Ten tijde van Douwes Dekkers conflict was dit A.J. Duymaer van Twist.

Verbrugge, controleur, financieel toezichthouder en 'tweede man' naast Havelaar in Lebak. Echte naam: A.J. Langevelt van Hemert.

Duclari, commandant van het Nederlandse garnizoen in Rangkasbitung. Echte naam: P.A.A. Collard.

Vandamme, generaal, Nederlands bewindvoerder aan de westkust van Sumatra, met wie Havelaar (Douwes Dekker) een conflict heeft gehad. Echte naam: A.V. Michels.

Slotering, voormalig assistent-resident van Lebak, voorganger van Havelaar, van wie de weduwe nog op Havelaars erf woont. Echte naam: C.E.P. Carolus, die in november 1855 overleed.

Multatuli laat twee korte teksten voorafgaan aan zijn verhaal. De ene is een eerbetoon aan zijn vrouw Tine. Hij citeert uit een artikel dat hij had gelezen in een Belgische krant. De andere is een samenspraak tussen een rechter, een verdachte en een getuige. De schrijver wil ermee zeggen dat hij zichzelf ten onrechte veroordeeld voelt.

AAN DE
DIEPVEREERDE NAGEDACHTENIS VAN
EVERDINE HUBERTE BARONNESSE VAN WIJNBERGEN,
TROUWE ECHTGENOTE,
HELDHAFTIGE LIEFDEVOLLE MOEDER,
EDELE VROUW

Vaak heb ik gehoord hoe dichtersvrouwen werden beklaagd en ongetwijfeld is geen enkele kwaliteit er één te veel om deze moeilijke taak op waardige wijze te vervullen. De zeldzaamste combinatie van verdiensten is weinig meer dan strikt noodzakelijk en voldoet zelfs dan nog niet voor alledaags geluk. Altijd is de muze als derde aanwezig in uw vertrouwelijkste gesprekken. De dichter, hij is uw echtgenoot, u sluit hem in de armen, u verzorgt hem wanneer hij gekwetst door teleurstellingen van zijn werk bij u terugkeert. Of u ziet hem wegvliegen, zijn droombeeld achterna. Dit alles is normaal in het bestaan van een dichtersvrouw.

Zeker, maar ook is er het hoofdstuk van de beloningen, het uur van de lauwerkransen die hij in het zweet van zijn

genie heeft verdiend en die hij eerbiedig neerlegt aan de voeten van zijn wettig beminde vrouw, op de knieën van de Antigone die in deze wereld als gids dient voor deze 'dolende blinde'.

Want, vergis u niet: bijna alle kleinzonen van Homerus zijn min of meer blind op hun manier. Zij zien wat wij niet zien; hun blikken dringen hoger en dieper door dan de onze. Maar op hun alledaagse levenspad kunnen ze niet recht vooruit kijken. Ze zijn in staat over het kleinste kiezelsteentje te struikelen en hun neus te breken als ze zonder hulp hun weg moesten vervolgen door de valleien van proza waarin het leven zich afspeelt.

HENRY DE PÈNE

Journalist*

* Op 10 oktober 1859 verschenen in de Belgische krant *Le Nord* (vertaald uit het Frans)

ONUITGEGEVEN TONEELSPEL

GERECHTSDIENAAR Mijnheer de rechter, daar is de man die Barbertje heeft vermoord.

RECHTER Die man moet hangen. Hoe heeft hij dat gedaan?

GERECHTSDIENAAR Hij heeft haar in kleine stukjes gesneden, en ingezouten.

RECHTER Daaraan heeft hij zeer verkeerd gedaan. Hij moet hangen.

LOTHARIO Rechter, ik heb Barbertje niet vermoord! Ik heb haar voedsel en kleding gegeven en ik heb haar verzorgd. Er zijn getuigen die kunnen verklaren dat ik een goed mens ben, en geen moordenaar.

RECHTER Man, jij moet hangen! Je maakt je misdaad erger door je verwaandheid. Het is ongepast dat iemand die ergens van is beschuldigd zichzelf een goed mens noemt.

LOTHARIO Maar rechter, er zijn getuigen die het zullen bevestigen. En omdat ik nu ben beschuldigd van moord ...

RECHTER Jij moet hangen! Jij hebt Barbertje stukgesneden, ingezouten, en je bent ingenomen met jezelf... drie ernstige delicten! Wie ben jij, vrouwtje?

VROUWTJE Ik ben Barbertje.

LOTHARIO Goddank! Rechter, u ziet dat ik haar niet heb vermoord!

RECHTER Hm, ja, zo! Maar je hebt haar ook niet ingezouten?

BARBERTJE Nee rechter, hij heeft me niet ingezouten. Integendeel, hij heeft veel goeds voor mij gedaan. Hij is een edel mens!

LOTHARIO U hoort het, rechter, ze zegt dat ik een goed mens ben.

RECHTER Hm, ... het derde punt blijft dus staan. Ge-rechtsdienaar, voer die man weg, hij moet hangen. Hij is schuldig aan verwaandheid.

Max Havelaar,
of de Koffy Plantingen der Nederlandsche Handelsmaatschappij.

Eerste Hoofdstuk

Ik ben makelaar in koffy, en woon op de Lauriergracht, N. 24. Het is
mijne gewoonte niet zelden te schrijven of zulke dingen, en het heeft daar
lang geduurd, voor ik er toe overging een paar vriend papieren te bestellen
en het werk aan te vragen, dat gij, mijn lezer, zoo even in de hand hebt genomen,
en dat gij lezer moet als ge makelaar in koffy ziet, of als ge iets anders.
Niet alleen dat ik nooit iets schreef dat naar een roman geleek, maar ik
hield er zelfs niet van, iets dergelijks te lezen, omdat ik een man van zaken
ben. Sedert jaren vraag ik mij af, waartoe zulke dingen dienen, en ik
verbaad over de onbepaaldheid, waarmede een dichter of roman verteller
het is, of de hoon sterft opelden, dat nooit gebeurd is, en meestal niet
gebeurd zijn kan. Als ik en mijn vak - ik ben makelaar in koffy, en woon

Het begin van hoofdstuk I van *Max Havelaar*
in het handschrift van Multatuli.

EERSTE HOOFDSTUK

*Amsterdam, omstreeks 1860. Batavus Droogstoppel,
een makelaar in koffie, kondigt aan een boek te
schrijven. Droogstoppel moppert en klaagt. Hij zegt
van de waarheid en niets dan de waarheid te houden.
Daarover raakt hij niet uitgepraat.*

Ik ben makelaar in koffie, en woon op de Lauriergracht, N° 37. Het is mijn gewoonte niet romans te schrijven, of zulke dingen, en het heeft dan ook lang geduurd voordat ik ertoe overging extra papier te bestellen, en te beginnen met het werk dat u, lieve lezer, zojuist ter hand hebt genomen, en dat u lezen moet als u makelaar in koffie bent, of als u wat anders bent. Niet alleen schreef ik nooit iets wat leek op een roman, maar ik houd er zelfs niet van iets dergelijks te lezen, omdat ik een zakenman ben. Al jaren vraag ik mij af waar zulke dingen goed voor zijn, en ik ben verbaasd over de onbeschaamdheid waarmee een dichter of romanverteller u iets op de mouw durft te spelden, dat nooit is gebeurd, en meestal niet kan gebeuren. Als ik in mijn vak — ik ben makelaar in koffie, en woon op de Lauriergracht, N° 37 — aan een principaal (een principaal is iemand die koffie verkoopt) een opdracht gaf waarin maar een klein gedeelte van de onwaarheden voorkwam die in gedichten en romans de hoofdzaak vormen, dan zou hij onmiddellijk Busselinck & Waterman nemen. Dat zijn ook makelaars in koffie, maar hun adres hoeft u niet te weten. Ik zorg er dus wel voor dat

ik geen romans schrijf, of andere valse verhalen vertel. Ik ben 43 jaar, ik bezoek sinds twintig jaar de beurs, en kan dus voor de dag komen als iemand die ervaring heeft. Ik heb al heel wat bedrijven zien omvallen! En gewoonlijk, wanneer ik de oorzaken naging, zag ik dat de meeste ondernemers in hun jeugd op het verkeerde pad waren geraakt.

De leugens beginnen al in de verhalen die volwassenen aan kinderen vertellen. Het nieuwe zusje komt uit een boerenkool. Alle Hollanders zijn dapper en edelmoedig. De Romeinen waren blij dat de Batavieren hen lieten leven. De eb, in 1672 geloof ik, duurde wat langer dan gewoonlijk, expres om Nederland te beschermen. Leugens! Nederland is Nederland gebleven omdat onze ouders goed op hun zaken pasten, en omdat ze het ware geloof aanhingen. Dat is de kern van de zaak!

En steeds komen er weer leugens bij. Een meisje is een engel. Wie dat beweert, heeft nooit een zus gehad. Liefde is een zaligheid. Men vlucht met iets of iemand naar het einde van de aarde. De aarde heeft geen einde, en die liefde is ook gekheid. Niemand kan zeggen dat ik niet goed samenleef met mijn vrouw; zij is een dochter van Last & C°, makelaars in koffie. Niemand kan iets op ons huwelijk aanmerken. Zij heeft een sjaal van 92 gulden, en van zo'n malle liefde die helemaal aan het einde van de aarde wil wonen, is tussen ons nooit sprake geweest. Toen we getrouwd zijn, hebben wij een tochtje naar Den Haag gemaakt. Zij heeft toen lappen stof gekocht, waarvan ik nog steeds overhemden draag. En verder heeft de liefde ons nooit de wereld ingejaagd.

Allemaal gekheid en leugens dus! Maar ik zeg: waarheid en gezond verstand! En daar blijf ik bij. Voor de Bijbel maak ik natuurlijk een uitzondering.

En zou mijn huwelijk nu minder gelukkig zijn dan dat van de mensen die zich door de liefde een vreselijke ziekte